

HORVÁTH SÁNDOR

Gumibot és razzia

A szocialista rendőrség és a szegénység felügyelete

A szocialista rendőrség a közterek felügyeletét három jól elkülöníthető módszerrel képzelte el: a különböző feladatokat ellátó osztályok munkatársainak közbiztonsági akciókra vezénylésével (razziákkal), az őrsemélyzet városi mozgatásának fokozásával (például a közrendvédelmi járőrszolgálat járművekkel ellátásával, vagy az URH 1956-os bevezetésével) és az önkéntes rendőrök bevetésével, leginkább tömegrendezvényeken. Bár utóbbi feladatkör kapcsán a hatvanas években már panaszként merült fel, hogy a szolgálatba küldhető önkéntes rendőrök száma futballrangadók idején mindig megugrik, míg állami ünnepek idején csökken.¹ A tömegrendezvényeket a Budapesti Rendőr-főkapitányság közbiztonság-politikai hatás szempontjából három kategóriába sorolta 1968-ban: az első kategóriába tartoztak a nemzetközi politikai rendezvények, április 4., magyar–szovjet, FTC–Vasas, FTC–Dózsa labdarúgó-mérkőzések, illetve egyes külföldi zenekarok fellépése. A második kategóriába sorolták az összes többi fontosabb mérkőzést és nagyobb ünnepi rendezvényt, míg a harmadik kategóriába került a kerületi kapitányságokra tartozó események biztosítása.²

A szocialista rendőrség megszervezésekor a razziák elsősorban az előállítási tervek teljesítését szolgálták. 1950-ben az országban végrehajtott razziák célját így fogalmazták meg: „a gépjárművek ellenőrzése, a titkos kéjnők felkutatása, valamint a fekete árut szállító egyéb járművek ellenőrzése”³. 1951-ben Házi Árpád belügyminiszter elrendelte a koldusok összeszedését, ez Budapesten több rendkívüli járőrszolgálat kivezénylésével járt. Ekkor kezdett elterjedni, hogy több, két fővel indított járőrszolgálatot vezényeltek ki, „mert

1 Jelentés az önkéntes rendőrök munkájáról. Magyar Országos Levéltár (MOL), ORFK, XIX-B-14. 499. d.

2 Az első kategóriába sorolt rendezvényekre százötven-kétszáz rendőrt, kétszáz önkéntes rendőrt, száz operatív munkást, száz BM-karhatalmistát tartalékban, tíz URH-s gépkocsit és nyolc lovas rendőrt kellett biztosítani, ezzel szemben a második kategóriára hatvan rendőrt, száz önkéntes rendőrt, a harmadik kategóriára húsz-harminc rendőrt és csupán harminc-ötven önkéntes rendőrt jutott. Fontosabb rendezvények rendőri biztosításának tapasztalatai, feladatai. Budapest Főváros Levéltára (BFL). BRFK, 56/10 111-026/4-1968.

3 MOL, ORFK, XIX-B-14. 446. d. 3. sz. 1950.

a koldusok összeszedésénél egy fős járőr nem tudta elvégezni feladatát”. A megyei kapitányságokon ugyanebben az időben viszont úgy tudták emelni a járőrszolgálati terv teljesítésének ütemét, hogy általában nem kettesével, hanem egyesével vezényelték ki a járőröket.⁴

A térhasználat rendőri ellenőrzésének kérdését – már csak az aktualitása miatt is – a szegénység és kolduskérdés Rákosi- és Kádár-kori rendészeti kezelésén keresztül vizsgálom.⁵

A kolduskérdés kezelésének szocialista korszakbeli modellje 1951-ben alakult ki. 1951. december 25-ig a VIII. Kerületi Rendőrkapitányságra előál-lították a Budapest utcáin fellelhető és „felkutatott” összes koldust. Ez a rendőrkapitányság kapta feladatul a kolduskérdés rendészeti kezelésének irányítását. A koldusok begyűjtése után egy külön erre a célra alakult bizottság eldöntötte, hogy a „kolduláson tetten értek” közül ki a „rászoruló” és ki az, akit nem szabad hazaengedni. A „jó koldusokat” hazaengedték, és a „*további koldulásuk megelőzése céljából fokozottabb mértékű*” segélyben részesítették. Ezt a segélyezést a koldulók lakóhelye szerinti kerületi tanács feladatává tették, azzal a feltétellel, hogy a segélyt elsősorban természetben kell kiadni. Ez elsősorban étel- és tüzelőosztást jelentett, vagyis a közsegélyezés módjának első számú eszközét. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a „jó koldusok” a közsegélyezett, míg a „rossz koldusok” az elzárandó, kiutasítandó kategóriába kerültek. Ha a fokozott segélyt nem volt célszerű természetben kiadni (mert például *„a kolduló családi környezetben él, ahol főzési lehetőség*

⁴ MOL, ORFK, XIX-B-14. 446. d. 13. sz. 1951.

⁵ Amikor az államilag szabályozott kollektív erőszak kutatói a város és a rendőrség viszonyát vizsgálták, a rendőri intézkedések városlakókra gyakorolt hatását többnyire tanulási folyamatként vagy a civilizációs/modernizációs fegyelmzési technikák kiterjesztéseként ábrázolták. A Georg Simmel modelljében reprezentált nagyvárosi ember modernség-tapasztalatának ábrázolása éppúgy tetten érhető a társadalmi tér állami felügyeletével foglalkozó Alf Lüdtke (aki a porosz rendőrség állami erőszakáról írta a disszertációját), Ralph Jessen és Thomas Lindenberger, mint a témával Magyarországon elsők között foglalkozó Gyáni Gábor írásaiban. Georg Simmel: A nagyváros és a szellemi élet. In: Szelényi Iván (szerk.): Városszociológia. KJK, Budapest, 1973, 251–266. o.; Alf Lüdtke: „Gemeinwohl”, Polizei und „Festungspraxis”. Innere Verwaltung und staatliche Gewaltsamkeit in Preußen. 1815–50. Göttingen, 1982; Thomas Lindenberger: Volkspolizei. Herrschaftspraxis und öffentliche Ordnung im SED-Staat, 1952–1968. Böhlau Verlag, Köln, 2003; Gyáni Gábor: Az utca és a szalon. Társadalmi térhasználat Budapesten 1870–1940. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 1998, 74–85., 96–109. o. A szocialista korszak rendőrségének története még gyermekcipőben jár, az eddigi feldolgozások elsősorban az 1945 utáni évekkel foglalkoztak. Kozáry Andrea: Dokumentumok a szerveződő rendőrségről és Budapest közállapotáról 1945. január–február. Társadalmi Szemle, 1997/1., 76–90. o.; Kozáry Andrea: A Rendőrákadémia létrehozása és működése 1947–1948-ban. In: Gyarmati György (szerk.): Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve. Történeti Hivatal, Budapest, 1999, 189–208. o.; Palasik Mária: Félelembe zárt múlt. Politikai gyilkosságok Gyomrón és környékén 1945-ben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010

van”), havi 150-180 forintos pénzsegélyt adtak azzal a feltétellel, hogy a kolduló nem próbálkozik meg ismételtén a koldulással. A közsegélyezett „koldusok” támogatásának összege mindezek alapján az ötvenes évek elején magasabb volt, mint az ötvenes évek végén.⁶ A többieket – akit tudtak – szociális otthonba utalták, amelyek vidékre telepítése éppen ebben az időszakban zajlott. A közsegélyezés tehát a kolduskérdés rendészeti kezelésének hatására alakult ki, emiatt egyik fontos szerepe volt, hogy különbséget tegyen „jó” és „rossz” koldusok között.

Az ötvenes évek végétől a tervgazdálkodásból fakadó ipari segédmunkashiány miatt a gazdasági és pártszervek egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a cigány lakosságot bevonják a nagyipari termelésbe. Ennek hatására született az MSZMP Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata a cigány lakosság helyzetének megjavításáról, ami nemcsak a cigánykutatások hatvanas évekbeli megélénküléséhez, hanem a cigánybűnözésről szóló rendészeti diskurzus erősebbé válásához is vezetett. A társadalmi tér rendőri felügyeletében új lehetőségként jelent meg a cigánytelepeken tartott razziák számának növelése: az itt végrehajtott razziák növelték az előállítási terv végrehajthatóságát. Ekkor élénkült meg az úgynevezett „*cigánybűnözők vonalának ügynöki biztosítása*” is. A cigánylakosság helyzetének javításáról szóló MSZMP PB-határozat után a rendőrségi iratokban egyre gyakrabban bukkant fel a „cigánybűnözés” kifejezés, a rendőrség kampányokat indított a „cigánybűnözés” felszámolására, ami a cigánytelepek elleni razziák számának növekedésével járt együtt.⁷

A szegények térhasználatának rendészeti korlátozása a Kádár-korszakban a Rákosi-korszakból is örökölt tradíciók alapján folytatódott. Egy 1960-ban készült, az öregkori szociális ellátások kapcsán készült tanácsi jelentésről szóló vitán a szociális gondozásra szorultnak ítélték említésekor nyomban szóba került a megbélyegzésük is: „*Ván Budapesten vagy 150-200 olyan öreg, akik munkára már képtelenek, nem családban élnek, volt bűnözők vagy*

6 A kolduláson tetten értek fokozottabb támogatása; A kolduskérdés felszámolásának folytatása. BFL Végrehajtó Bizottság (VB) XXIII-115c. Egészségügyi osztály (Eüo). Szociálpolitikai (Szocpol) Csoport. 1. d. 3060/6-155/50-51.

7 Az ORFK 1962-től módszeresen tanulmányozta és összegyűjtötte a „cigánybűnözésre jellemző” bűncselekményeket, ebben a témában jelentéseket kért a megyei kapitányságoktól. MOL, ORFK, XIX-B-14. 583-584. d. A cigányoknál az ügynöki vonal fejlesztéséről. MOL, ORFK, XIX-B-14. 583-584. d. A cigányoknál az ügynöki vonal fejlesztéséről. MOL, ORFK, XIX-B-14. 122. d. sz.n. 1959. „A fejlődés ellenére sem kielégítő a cigánybűnözők vonalának ügynöki biztosítása. Számos területen a bűnügyileg fertőzött, cigánybűnözők lakta helyek nincsenek biztosítva. Ennek oka, hogy a terület ügynöki fejlesztése az egyik legnehezebb feladatok közé tartozik, különös gondos kiválasztást, a jelöltek alapos tanulmányozását igényli.”

*lumpenproletárok, akik előregedtek és a fővárosban teljesen lakás nélkül vannak. Koldulnak és csavarognak. Nagyon rontják a városképet és különösen rossz hatással vannak az idegenforgalomra, mert elsősorban a város belterületén koldulnak.*⁹ „A probléma kezelésére tett intézkedések között elsőként szerepelt a rendőri kitiltás a fővárosból, ezt azonban csak a vidékeikkel alkalmazhatták.⁹ „Tenni kellene viszont valami azokkal, akik budapestiek. Bezárni nem lehet őket, mert nem követtek el semmit. Ha valahol elhelyezzük őket, kijönnek és tovább koldulnak és csavarognak vagy más ilyesmivel foglalkoznak és akkor már bíróságilag el lehet járni.”¹⁰ A rendészeti eszközök korlátozott volta miatt azonban az is szóba került, hogy „jelöljünk ki egy harmadrendű szociális otthont, ahová be tudjuk utalni őket”¹¹. Erre azonban nem nagyon volt szükség, mivel az idős hajléktalanokat – akiket nem tudtak sem bezárni, sem kiutasítani – egy idő után vidéki elmeotthonba zárták. Az elmeotthonok – mivel gazdaságokat is üzemeltettek – amúgy is közelebb voltak az önfenntartáshoz. Az ott élők munkára kényszerítése viszont csak büntetéssel volt lehetséges. Volt olyan elmeotthon is, amelynek új épületét az oda „beutaltakkal” építették.¹² A szociális otthonokban végeztetett munka hivatalosan amúgy is nevelő hatású volt, mivel az illetékesek szerint az öregeknek fontos, hogy „ha mód van rá, elfoglaltságot adjunk, hogy ne üljenek tétlenül. Munkabírók, mozogni akarnak.”¹³

A felvetésre érkezett válasz szerint: „a koldus-kérdést [...] csak zárt intézettel lehetne megoldani [...], márpedig a fennálló törvényes rendelkezések erre nem adnak módot. Ezt csakis rendészeti úton lehetne megoldani.”¹⁴ A rendészeti megoldásról született informális rendészeti megállapodás szerint: „A csavargókról, a koldusokról többször tárgyaltunk már a Főkapitányság illetékes osztályával és megállapodásra is jutottunk. Ha a Főkapitányság vagy egy kerületi kapitányság részéről olyan személyeket hoznak hozzánk, akik budapesti illetőségűek, minden esetben soron kívül elhelyezzük őket valamelyik vidéki otthonunkban” – mondta a szociálpolitikai csoport vezetője.¹⁵ Másfelől ez a megoldás tehermentesítette a budapesti szociális otthonokat. „Az ed-

8 Jelentés az öregkori betegellátásról, különös tekintettel a szociálpolitikai vonatkozásokra. 1960. november 2. Vita. 104. BFL, VB, XXIII-102a.

9 Uo.

10 Uo.

11 Jelentés az öregkori betegellátásról... i. m. 105.

12 Uo. 106.

13 Uo. 124.

14 Uo. 108.

15 Uo. 112.

digi gyakorlattól mereven elzárkóztunk és továbbra sem fogunk belemenni. Eddig ugyanis az volt a gyakorlat, hogy ha egy csavargót valahol elfogtak éjjel, akkor bevitték egy szociális otthonba és kényszerítették az otthon valamelyik dolgozóját, ápolóját, inspekciosát, hogy vegye be éjszakára. Ez nem lehet, és a Főkapitányság részéről meg is értették, hiszen az illető csavargó esetleg férges is.”¹⁶ A vidéki otthonokat azért is részesítették előnyben a kolduskérdés megoldásakor, mert ott jobban őrizték a fogva tartott beutaltakat: „Ha ugyanis valaki megszökött a szociális otthonból és bírói eljárással köteleznek bennünket, hogy elhelyezzük az illetőt, akkor el tudjuk helyezni olyan vidéki otthonba, ahonnan nem tud megszökni. Ez egyébként tíz éve probléma, és a helyzet sokat javult. Régebben minden sarkon volt egy-egy koldus.”¹⁷

A koldulás a korszakban szinte kizárólag rendészeti probléma volt. A koldusok kilétéről keveset tudtak a tanács dolgozói, de külső nyomásra időnként igyekeztek valamit megtudni. 1963 karácsonya előtt a szociális csoport munkatársai levelet kaptak a *Nők Lapjától*, ebben felhívták a tanács dolgozók figyelmét, hogy még mindig vannak koldusok Budapesten, de nem tudni, kik ezek. A levelet azon nyomban továbbították a Budapesti Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztályának. Ott továbbküldték a területileg illetékes rendőrkapitányságok vezetőinek, így a kerületi kapitányságok rendőreinek módjuk nyílt arra, hogy közvetlenül levelezhessenek a Nők Lapjával. Az új év új razziával indult a belvárosban a koldusok ellen, elsősorban a koldusok kilétének megállapítása céljából. Január végén az V. és XIII. kerületi kapitányság előállított néhány koldust, akik ellen a rendőrök már feljelentést is tettek. A Múzeum körúton, a Szent István körúton vagy a Nyugati pályaudvarnál kolduló emberekről a rendőrök leírták, hogy évek óta ismerik őket: többnyire valamelyik végtagjuk hiányzik és tüdőbeteg, de a többszöri figyelmeztetés ellenére nem hagytak fel tevékenységükkel, annak ellenére, hogy némelyikük még börtönben is volt koldulás miatt.¹⁸

Az eljárás miatt egyikükről, S. Györgyről környezettanulmány is készült. Előtte Kóvér József rendőr főtörzsőrmester leírta róla, hogy a Nyugati pályaudvarnál kolduló 39 éves „személy [...] a koldulás alkalmával a két mankójára támaszkodva felhúzza a pantallója mindkét szarát úgy, hogy lehet látni, hogy mülábai vannak és a kezét kitarva kéreget. Nevezett a figyelmeztetések alkalmával elmondotta, hogy mit csináljon, sehol nem veszik fel munkára,

16 Uo. 113.

17 Uo. 120.

18 BFL XXIII-115c. VB Eüo., Szocpol 54. d. 200265/1964. Levelezés az ügyben: 1963. december 23. és 1964. március 10. között.

mivel múltábai vannak és hogy tüdőbeteg, és valamiből élni kell neki.” S. György elmondta azt is, hogy a Bécsi úton, a téglagyárnál lakik egy földszinti lakásban a feleségével és a 15 éves lányával, Ilonával, akik mindketten segéd munkások. S. Györgynek volt két másik gyereke is: egy 22 éves fiú és egy 19 éves lány, mindketten házasságban. A rendőr kérdésére elmondta azt is, hogy ők nem segítik anyagiilag. Márk Ferencné, a tanács szociális csoportjának vezetője a rendőrségi jellemzés beérkezése után kért környezettanulmányt S. Györgyről. E szerint a férfi 1949-ig cserepesként dolgozott, de akkor villamosbaleset miatt mindkét lábát elvesztette. A Bécsi úton hatan éltek az egyszobás lakásban: S. György (akit többnyire kizártak a lakásból), a felesége, a lányuk, a férfi nagyobb lánya a férjével és egyéves gyermekükkel, de ők a leírás szerint külön háztartást vezettek a szoba-konyhás lakásban. Szabó Lajosné, a környezettanulmány szerzője így folytatta: *„Helyszíni vizsgálat során feleség is éppen akkor jött haza és hangoskodott, hogy ő nevezetett eltartani keresetéből képtelen. Az a meglátásuk, hogy a család zavarja el nevezetett koldulni, mivel munkaképtelen, jövedelemmel nem rendelkezik. Útjukban van szerencsétlen. Nevezett nagyon szeretne egy szociális otthonba menni, amit a felesége is nagyon helyeselt.”* Márk Ferencné ezek után sürgős szociális otthoni beutalót kért, ez azonban már nem volt csatolva az ügyben készült iratokhoz.

A rendőrség a kolduskérdés rendészeti kezelésén kívül a szegénység korabeli formáinak egyik első észlelője is volt, hiszen rendre a rendőröket hívták, ha valaki éhezés, betegség, inség miatt életveszélybe került. *„A kerületi tanácsoktól, a Vöröskeresztől, a rendőrségtől, stb., nap mint nap értesülünk olyan esetekről, hogy az egyedülálló, magáról gondoskodni nem tudó idős emberek, akik szociális otthoni beutalásra várnak, olyan állapotban vannak, hogy életük közvetlen veszélybe kerül. Nem egy gondozásra szorultat patkányok, férgek rágtak, szennyben, bűzben, étlen-szomjan feküdtek szánalmas ágyaikban, mikor rájuk találtak”* – írták a budapesti szociális otthonok fejlesztéséről készült jelentésben 1965-ben.¹⁹ Az időskori szegénységet korántsem szüntette meg a társadalombiztosítás, azon belül a nyugdíjrendszer kiterjesztése. A szociális otthonok (különösen a vidéki „elmebetegek” részére fenntartott otthonok) sajátos „elzáró helyként” funkcionáltak, ahova a rendőrség – más híján – előállította a deviánsnak ítélt szegényeket.

A kolduskérdést azonban nem lehetett rendészeti eszközökkel megoldani, mivel a hatvanas években sem tiltották be teljesen a koldulást. Az ismételt

¹⁹ A szociális otthonok helyzete, problémái és fejlesztése a fővárosban. 1965. február 3. BFL. VB XXIII-102a.

korlátozásra immár nem csupán ideológiai, hanem idegenforgalmi okokból került sor. 1967-ben a koldusok ügye azért került ismét a fővárosi tanács elé, mert úgy vélték, hogy a belvárosban elszaporodtak a koldusok, akik sokak szemében zavarták az idegenforgalmat és a belvárosi utcaképet. A koldusok persze nem lettek többen, mint korábban, pusztán a turisták számának emelkedése miatt egyre jobban sértették az idegenforgalmi érdekeket. A fővárosi rendőrfőkapitány levelet is kapott az Idegenforgalmi Hivatal és a Belvárosi Plébánia igazgatóitól a Váci utca és a szállodák környékén elszaporodó koldusokról. „Ezeknek a leveleknek a mindegyike egyöntetűen arra szólít fel, hogy a koldus kérdésben lépünk fel radikálisan. Közlöm a Végrehajtó Bizottsággal, hogy a koldusok ellen fellépni semmiféle hatóságnak nincsen joga. Magyarországon szabad koldulni, ha a kolduló személy nem folytat könnyelmű életmódot vagy nem tanúsít garázda magatartást. [...] Az új szabálysértési kódex majd módot ad arra, hogy álkoldusok, tehát a dolgozni tudó munkakerülők ellen eljárjunk” – mondta Sós György főkapitány a VB előtt. Csehik Ferencné szerint „a Belvárosban ez nagy problémát jelent. [...] De nem is mutat jó képet az, hogy rongyos, piszkos emberek lepik el a Belvárost”. Sós György a leghatékonyabb eszköznek a rendészeti eljárást tartotta: „Igazolatással zavarjuk őket és ha fiatalok vagy munkaképesek, akkor elvisszük őket, de öregekkel és betegekkel mit kezdünk?” – tette fel a költői kérdést rendőr létére.²⁰

Országos jogszabályokban nem szabályozhatták a koldusok elleni fellépést, mert a szocializmusban hivatalosan nem létezett koldus. Ezért hiába igyekeztek a kerületi tanácsok szabályozni a kérdést, erre nem volt lehetőségük. „Ahogyan Sós elvtárs említette, el lehet járni a közveszélyes munkakerülőkkel szemben, de ha öregekről van szó, akkor ez szociális problémává válik. Ha a koldulást megtiltjuk, akkor ezzel a tanács szerveinek okozunk gondot, mert akkor vagy szociális ellátásban vagy szociális segítségben kell őket részesíteni.” A szociális otthonokba utalt koldusok elzárását maga a tanács is szorgalmazta: „Aki közveszélyes munkakerülő, azt le kell csukni. Aki állásban van és kiáll koldulni, az ellen el kell járni. Ha szociális otthonban van az illető, akkor meg kell akadályozni, hogy koldulni menjen, és valamiféle szankciót kell találni ezzel kapcsolatban a szociális otthonnak.”²¹ A legta-

²⁰ BFL VB XXIII-102a. 1967. december 20., 104–105.

²¹ A másik problémát abban látta az egyik VB-tag, hogy a koldusok sokkal jobban keresnek az utcán, mintha segílyt kapnának, ami gyakori érvelésnek számított a szociális segélyezéssel szemben. „Kelemen Lajos: Két-háromszáz forint szociális segélyt tudunk biztosítani, ezek pedig két nap alatt megkeresnek 300 forintot.” Uo. 105.

karékosabb rendészeti megoldás a koldusok vidéki szociális (elme-) otthonokba zárása volt ezen a téren, amelyek egyúttal a legszegényebb öregeknek is szállást nyújtottak.

1971-ben szinte hasonló tartalommal került a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága elé a munkásszállók helyzetéről szóló jelentés, amely szerint a többségében ideiglenesnek szánt munkásszállókon élők többsége „falusias” életet él, nem ritkán tíz-tizenkét éve lakik ugyanazon a szállón, s míg a férfiak ellen a legtöbb panasz a csendháborítás miatt érkezik, addig a nőket többnyire férfi látogatók fogadása miatt jelentették fel. A munkásszállások helyzetének javítását többen a rendőrség aktívabb bevonásával képzelték el, ez beleillett a kérdés rendészeti kezelésének hagyományába. Az ülésen többen is felvetették, hogy a rendőrségnek több véleményezési jogot kell adni, például azért, mert az azt megelőző másfél évben három munkásszállásról is kerültek ki gyilkosok. Az ülésen a legnagyobb vita arról folyt, hogy a sajtóban nyilvánosságra hozzák-e a jelentés megállapításait. Végül azzal érvelve vetették el a nyilvánosságot, hogy „*még a külföld is átvenné ezeket a híreket, hogy milyen viszonyok vannak nálunk a munkásszállásokon*”²². A szegénység etnicizálódásával párhuzamosan a munkásszállókat az ott élő cigányok száma alapján tartották a „jó” vagy „rossz” munkások lakhelyeként számon.²³

Verebélyi Ottó, a Fővárosi Tanács kezelésébe tartozó Munkás- és Nővérszállók Központjának igazgatója a szálláslakók egy részét azért ítélte rászorulóknak, mert közéjük tartoznak „*például: volt állami gondozottak, rehabilitációs intézetekből átvett testi fogyatékosok, leszázalékoltak, idegbetegek, börtönből szabadultak, akiknek kapcsolata a társadalommal és a családdal megszakadt és elhelyezésük, utógondozásuk szociálpolitikai feladat*”²⁴. Másrészt elmondta, hogy ugyanezek az emberek egyáltalán nem ideiglenesnek tekintik lakóhelyüket, hanem ragaszkodnak hozzá, ezért a magánéletük felügyelete folyamatos konfliktusok forrása.²⁵

Ezzel szemben az építőipari szállások – amelyek jelentős részét a fekete vonatokkal ingázók lakhelyeként tartottak számon – lakóinak zömét *Dékány*

22 A munkásszállások helyzete és problémái Budapest VII-VIII-IX. kerületében. BFL XXIII. 102. a. Fővárosi Tanács (FT) VB 1971. január 20., 94.

23 Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL). XII. 14. f. 8/119. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1985. 99. BKV Méta utcai munkásszállója. 1986. ápr. 19. Futaki József jkv.-e.

24 PSZL. XII. 14. f. 8/113. A munkásszállások a közművelődésért c. pályázattal kapcsolatos anyagok, 1977–78. Szemelvények az SZBT munkásszállók közművelődési helyzetével foglalkozó konferenciájának anyagából. 1976. 73–74.

25 Uo. 76.

István, az Építőipari Szállás Kulturális Egyesület vezetője nem tartotta munkásnak: „A munkásszálláson dolgozók még alig tartoznak a munkásszálláshoz, tapasztalataim szerint csupán 12-14%-uk tartja véglegesnek a budapesti munkavállalást, és nem akar egyáltalán visszatérni falujába.”²⁶

A szállások között a hetvenes évektől éles választóvonalat húzott, hogy közülük egyre többet kifejezetten „cigányszállóként” tartottak számon és még a hivatalos jelentésekben is így emlegették. „Elrettentő a KÉV-Metro Csepeli cigány szállója, ami egy lakóház alagsorában a közműsövekkel együtt helyezkedik el. Két bejárata van, két lakóház kapuja. A kapukat 21 órakor bezárják, de a szállólakóknak nem adnak kapukulcsot. A szobák fele átjáró szoba.”²⁷ A Csavargyár úti munkásszállót is kifejezetten cigányszállóként ábrázolták: „Ma is gondot jelent a cigány kérdés, jöllehet a cigányok zömmel beilleszkednek a vállalati rendbe, bár ez a szállásokon nehezebben megy, mert bizalmatlanok velük. Jelentős fejlődést mutat a Csavargyári Szálló, amelynek cigány származású közművelődési felelőse megtalálta a hozzájuk vezető utat, és a velük való foglalkozás helyes módszereit. A feloldott feszültség jelentős eredményeket hozott, de tapasztalható az is, hogy ahol a munkahelyi közösség fel tudta oldani az elkülönülést, ott a szálláshelyeken sincs cigányprobléma.”²⁸ A szegregáció a munkásszállások között is érvényesült, ezért korántsem meglepő, hogy a szállásokat látogató szakszervezeti megbízottak negatív tendenciaként ábrázolták a cigányok arányának növekedését a szállásokon.²⁹

A nyolcvanas években általánossá vált, hogy a budapesti munkásszállók közművelődési helyzetét szakszervezeti megbízottak ellenőrizték. A látogatásaikról készült jegyzőkönyvek gazdag forrását adják a munkásszállók korabeli mindennapjainak, ezekről a korábbi évtizedekből jóval kevesebb for-

26 Uo. 85.

27 Uo. 92.

28 PSZL XII. 14. f. 8/115. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1980. 13–23. Jelentés a fővárosi munkásszállásokon folyó közművelődési munka tapasztalatairól, javaslat a további feladatokra. Budapest, 1980. május 5., 15.

29 „Többször visszatérő gondolat volt a Bánk bán szállón, hogy az utóbbi években igen leromlott a szállólakók állománya minőségileg és megnövekedett a cigányok aránya.” PSZL XII. 14. f. 8/117. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1983–84, 126. Fővárosi Község-terület-fenntartó Vállalat munkásszállóján készült jkv. (XI. Bánk bán u. 8–10.) 1985. november 17. Szabó Ákosné. „Az itt élő emberek zöme a szó teljes értelmében a társadalom periferiáján foglalnak helyet. Rendkívül magas az analfabéták száma, és a hiányzó alapfokú iskolai végzettség is általánosnak tekinthető. Mindez talán egyenesen következik abból, hogy a szállólakók 70%-a cigány.” PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok. 1985, 134–135. Jelentés FKfV-munkásszállás, Bánk bán u. 8–10. Kiss László, 1986. február.

rás maradt fenn. E jegyzőkönyvek némelyike néha szociografikus erővel ábrázolta a szállólakók társadalomból kivetettségét: „*alkonyati szórt, szürke fényben a szálló előtti utca fűvén letelepedett embercsoportot látok, amint kártyáznak, beszélgetnek. Gatyában, fürdőköpenyben, farmerben. Amikor megnyugtatom őket, hogy sem civil ruhás nyomozó, sem szabadnapos rendőr nem vagyok, valamelyest feloldódik arcukon a gyanakvás. Itt az utcán, az ő társaságukban ők szabják a házirendet, én vagyok náluk a vendég.*”³⁰

A közművelődési felelősök néha egészen sajátos helyzetbe kerültek a munkásszállókon, hiszen olyan kulturális célokat igyekeztek megvalósítani, amelyek az elszigetelt élethez szokott szálláslakókat többnyire teljesen hidegen hagyták. Az egyik ilyen „művelődési program” ellenőrzéséről egy ferencvárosi munkásszállón készült jegyzőkönyv szerint: „*A nagyterem belülről ZÁRT ajtaja mögött nyilvános közös torna (aerobic) zajlott. Résztevői a népművelő előtornászásával 3 félmeztelen lakó és négy-öt télikabátba burkolódzó drukker. A teremben szintén félhomály volt, hideg és izzadságszag. A hangulat a tetőfokán. Kölcsönös üdvözlésünk után a testnevelés – kéréssemre – folytatódott, hiszen a tervezett ill. szokásos 45 percből még csak 20 perc telt el. Addig alkalmam nyílt a drukkerekkel való beszélgetésre. Elmondták, hogy ők nem szívesen vetkőznek le, de a népművelő így, fürdőruhában nagyon tetszik nekik.*”³¹

A munkásszállók lakóinak napi ellenőrzését a szakszervezeti megbízottak is a renitens gyerekek kontrollálásához hasonlították, hozzátéve, hogy „*a szobákban tartott razziákat legalább jobban meg kellene ideologizálni, nehogy ennyire a munkások autonómiáját sértő cselekedetnek tűnjön.*”³² A társadalom peremén élő szállólakók társadalmi funkcióját is igen találoan jellemezték a szakszervezeti megbízottak: „*A vállalatok valóban azért építenek munkásszálló(ka)t, hogy a pesti- és pestkörnyéki lakosokkal be nem töltött – mert a városi és városmenti embereket ezek a munkák nem elégítik ki – helyek munkaerő-ellátását biztosítsák az alulurbanizált vidékekről érkezőkkel.*”³³ S hogy miért maradtak ezek az emberek gyakran csak ideiglenes városlakók, arról is felettebb kritikus megállapításokat lehetett leírni a nyolcvanas évek második felében. Az egyik jegyzőkönyv szerzője szerint azért, mert a mun-

30 PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 136–138. FKFV Bánk bán u. – Futaki József, 1986. május 10.

31 PSZL XII. 14. f. 8/118. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 74–75. Jegyzőkönyv a MÁV RÜG Bp.-Ferencváros 400 fős munkásszálló közművelődési helyzetéről. Dalnoki Ágnes, 1985. november 12.

32 Uo. 110–111. MÁV munkásszállóján tett látogatási jkv. 1986. április 23. Szabó Ákosné (XIV. Tatai u. 79.).

33 Uo. 126. Fővárosi Községi-fenntartó Vállalat (FKFV) munkásszállóján készült jkv. (XI. Bánk bán u. 8–10.) 1985. november 17. Szabó Ákosné.

kasszállókon kívül „a munkássá szocializálás, a városi polgárrá nevelés feladatát más szervek, kultúra nem intézményesítette”³⁴. A munkásszállók lakóinak nyolcvanas évekbeli megbélyegzése együtt járt a szegénység etnicizálásával. Ezt bizonyítja az egyik budapesti munkásszálló népnevelőjének arra a kérdésre adott válasza is, miért nem rendeznek operaestek helyett néha diszkót a szállóban? „Szó sem lehet róla, a rendőrség nem engedélyezné, hogy itt diszkókat tartsunk, meg itt mindenféle cigányok, újmagyarok, a lábujjuk között sarat hordó szabolcsi brazilok csinálják a balhét” – válaszolta a népművelő Sanyi bácsi 1986-ban, „aki mellesleg könyveket ír, és ezek meg is jelennek, várostörténeti, közlekedéstörténeti kutatásokat végez, nyelveket beszél, operába jár, stb.”³⁵

A munkásszállók és szociális otthonok lakóit igazoltató, járőröző rendőrök és a szállók lakói korántsem álltak olyan távol egymástól társadalmilag. A budapesti rendőrök szociális összetétele leginkább a városokba bevándorló segédmunkásokéhoz hasonlított.³⁶ Egy 1955-ös felmérés szerint a budapesti rendőrök szüleinek 57 százaléka paraszt volt, a rendőrök 35 százalékának előző foglalkozása föld nélküli mezőgazdasági munkás, 55 százalékuk 21 és 30 év közötti, 78 százalékuk elemibe vagy általános iskolába járt csak. A rendőrségnél, akárcsak az iparban az alacsonyabb képzettséget igénylő munkahelyeknél, a korlátozások ellenére igen magas volt a fluktuáció. A totalitárius modellnek leginkább megfeleltethető ötvenes évek első felében paradox módon talán a rendőrség számított az egyik legbizonytalanabb munkahelynek. 1955-ben „a Politikai Bizottság a rendőri munkát értékelve megállapította, hogy a rendőrség szakmai munkájában lévő problémáknak és nehézségeknek egyik legfőbb okozója a testületen belül meglévő nagyarányú fluktuáció. 1954-ben a személyi állomány több mint 50 százaléka mozgásban volt, elbocsátások és áthelyezések folytán. [...] az előző években sok nem megfelelő embert vettünk fel a rendőrség állományába és a szolgálattal járó nehéz feladatok végrehajtásában meghátrálnak és a testületből való elbocsátásukat kérik”³⁷. A származás, a korábbi társadalmi státus és a gyakori munkahelyváltás hasonlósága mellett a rendőrök egyvalamiben igencsak külön-

34 Uo. 139. FKfV. 1986. május 20., Szabó Ákosné jelentése.

35 PSZL XII. 14. f. 8/119. A munkásszállások a közművelődésért című pályázattal kapcsolatos anyagok, 1985. 99. BKV Méta utcai munkásszállója, 1986. április 19. Futaki József jkv.-e.

36 Ez utóbbról: Benda Gyula: Budapest társadalma 1945–1970. In: Valuch Tibor (szerk.): Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig. Argumentum Kiadó, Budapest, 2004, 211–244. o.; Kemény István: Velük nevelkedett a gép: magyar munkások a hetvenes évek elején. Vita Kiadó, Budapest, 1990

37 MOL, ORFK, XIX-B-14. 256. d. sz.n. 1955. október 15.

böztek leggyakrabban igazoltatott földijeiktől, a bevándorló ipari segéd munkásoktól: egyes időszakokban több mint ötven százalékuk párttag volt.³⁸

Amikor az állam nagyobb mértékben volt képes egyenlőtlenül „juttatni” a társadalom hatalomhoz közelebb álló tagjainak, azzal a rendszer legitimációját is erősítette. Másfelől követték azt a több évszázados hagyományt, hogy normatív feltételekhez kötötték az állami támogatást. Így a szociálpolitikai juttatások kéz a kézben jártak a „lumpen elemek” hivatalosan támogatott – egyúttal a közvélemény szemében is pártfogolt – kirekesztésével.

Nem véletlenül tárgyalt az MSZMP Politikai Bizottsága 1984. április 25-én a szociálpolitika fejlesztéséről és a „közveszélyes munkakerülés (KMK) elleni jogi intézkedések hatékonyságának” növeléséről. Az ülésre benyújtott javaslat szerint „Jelentős és egyre bővül [...] azok száma, akik kivonják magukat a rendszeres munkavégzés alól, s megélhetésüket a társadalom kárára biztosítják. Közös ismervük a munkátlan élvitel, az elődsdi magatartás, a társadalom nyújtotta törvényes lehetőségek visszautasítása, a közösségi normákkal való szembehelyezkedés.” A javaslat szerint a közveszélyes munkakerülők és a bűnözés növekedése összefügg, a csavargás és az üzletszerű kéjtelenség a közveszélyes munkakerülés velejárója. Évente tizenöt-húsz ezer embert ítélték el kmk miatt, a javaslatot benyújtó MSZMP KB Közigazgatási és Adminisztratív Osztályán azonban ezt kevesellték: „A közveszélyes munkakerülők tényleges száma azonban ennél magasabb, s köztük nagyobb arányt képviselnek a fiatalkorúak, a fiatal felnőttek és a cigányok.”³⁹ A közveszélyes munkakerülés büntetése volt a korszakban mindvégig az a legismertebb eszköz, amellyel az állam különbséget tett a támogatásra rászoruló és „lumpenek” között. 1978-as⁴⁰, majd 1984-es szigorítása összefüggött az állami újraelosztás és a szociálpolitika fogalmának változásával. A „rászoruló számának növekedése” – ami szintén a hivatalos diskurzus terméke volt – megkövetelte, hogy szigorúbb feltételekhez kössék az állami juttatásokat, ami erősítette az állami szociálpolitika kirekesztő mechanizmusait. Az 1984-es szigorítás célja

38 MOL, ORFK, XIX-B-14. 256. d. sz.n. 1955. január 1. Kimutatás a BM, ORK és megyei (bp.-i) főosztályok rendőri állományának statisztikai megoszlásáról. Párttagok aránya ekkor: 58,5 százalék.

39 MOL 288. f. 5/908. ö. e. MSZMP PB 1984. április 25., 3. A közveszélyes munkakerülés elleni jogi intézkedések hatékonyságának növelése 136.

40 1978. évi IV. tv. a büntető törvénykönyvről, 266. § Az a munkaképes személy, aki munkakerülő életmódot folytat, ha korábban közveszélyes munkakerülés vétsége vagy szabálysértése miatt megbüntették és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatóságának megszűnésétől két év még nem telt el, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel, javító-nevelő munkával vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Mellékbüntetésként kitiltásnak is helye van.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8525>

az volt, hogy a közveszélyes munkakerülés már első esetben is szigorúbban büntethetővé váljon, ne csupán maximum hatvannapi elzárással büntethető szabálysértésnek számítson, másrészt az elkövetőket szigorított javító-nevelő munkára lehessen ítélni (maximum két évre): bányában, állami gazdaságban, építőipari vállalatnál. Bár a javaslat szerint a közveszélyes munkakerülés gyarapodása a bűnözés növekedésének veszélyét hordozza magában, ami „nyugtalanítja a közvéleményt”, a Politikai Bizottság nem tartotta szükségesnek, hogy a kmk elleni új intézkedések „nagy publicitást” kapjanak.⁴¹ Ennek okát Kádár János így fogalmazta meg: *„Akkor majd a csöveseknél meg a híd alatt – ott is megvan a hírszolgálat és nem rosszabb, mint a miénk – tudni fogják. Én ebből olyan nagy győzelmet nem csinálnék, hogy bevezettük a közveszélyes munkakerülés fogalmát és a többi.”*⁴²

A javaslat elfogadásakor kibontakozó vitában Kádár János odáig ment, hogy személyesen is szükségesnek tartotta a közveszélyes munkakerülő fogalmának meghatározását, s végső soron odáig jutott, hogy *„közveszélyes munkakerülő, aki a hatósággal összeütközik. És nem rabláson fogják rajta, mert arra van büntető rendszabály. Nem lopáson, mert arra is van büntető rendszabály, hanem mit tudom én min. Randalizolok, az közveszélyes munkakerülő szerintem és ezzel kell foglalkozni. [...] ne komplikáljuk túl. [...] közveszélyes munkakerülő alatt azt értjük [...] aki valahogy a hatósággal összebotlott meg nem engedhető magatartás, cselekmény miatt, olyan cselekmény miatt, amire más büntethető eljárás nem alkalmazható.”*⁴³ Ez utóbbi kitétel jóformán bárkit büntethetővé tett, ami persze elsősorban a rendőri és bírósági gyakorlat függvényévé vált. A közmunkák kapcsán Aczél György szövére tette, hogy a bányákat ne vegyék bele, *„mert a bányász megsértődik”*. Erre Kádár azt mondta, hogy ilyen alapon az útépítők is megsértődhetnek.⁴⁴ Úgy tűnik, a párt első embere munkára szoktató közmunkatáborokat is vizionált, mivel kifogásolta: nem szerepel a javaslatban, hogy hány „ügyféllel” számolnak. *„Valami munkahelyet fel kell deríteni ügye, barakkokat építeni vagy mit tudom én mit, ahol ezek laknak. [...] Én nem számolnék hetvenezer emberrel. Korlátozott számmal be kell indítani, ha bővül, akkor bővül.”*⁴⁵

41 MOL 288. f. 5/908. ó. e. MSZMP Politikai Bizottság (PB) 1984. április 25., 3. A közveszélyes munkakerülés elleni jogi intézkedések hatékonyságának növelése 5., 138.

42 Uo. 211.

43 Uo. 209.

44 Uo. 210.

45 Uo. 211.

Úgy tűnik, Kádár burkoltan a nyolcvanas évek elejétől a nyilvánosság előtt egyre gyakrabban megjelenő „csöveskérdés” rendészeti kezelését szorgalmazta, még hozzá gyorsan, nem a szokásos bírósági ügyintézésrel. A táborról szóló vízióját pedig így összegezte: *„Nem kell ide sok ór. A barakkot sem úgy képzelem el, hogy ide melegvíz kell, mert a Munka Törvénykönyve azt mondja. Egyszerű, primitív elhelyezés és nem sok ór. Megmondva azt, hogyha innen meglép, akkor mi következik, és amelyik rendesen viselkedik, mondjuk vasárnapra hazaengedik.”*⁴⁶

A nyolcvanas évek elején a közvélemény-kutatók által feltett kérdésekre adott válaszok szerint a szegények elsősorban önhibájukból szegények. Mert „elisszák a pénzüket”, „nem szeretnek dolgozni”, „nem tudnak vigyázni a pénzükre”. Csak ezek után következett az elmaradott település, a rossz körülmények közé születés vagy a megfelelő munkalehetőség hiánya.⁴⁷ Mindez egybevágott a Kádár János által vizionált közmunkatáborral, amely megoldhatja a munkakerülő lumpenek (szegények) problémáját. Így érthetőbbé válik, miért volt lehetséges 1979-től hivatalos fórumokon is egyre gyakrabban „deviánsokról” és „csövesekről” beszélni, hiszen a róluk folytatott hivatalos közbeszéd láthatóvá, így hibáztathatóvá és ellenőrizhetővé tette őket.⁴⁸ A szociálpolitikának így csak akkor kell támogatnia a „rászorulókat”, ha azok kiérdemelték a támogatást.

A társadalmi tereket a rendőri jelentések a kaosz és a rend szembeállításaként mutatták be, ahol a huligánokkal harcolnak a tisztos lakosok; a társadalmi béke helyreállításának egyik legfontosabb eszközeként pedig a gumibotot ábrázolták. A közterek rendőri ellenőrzésének funkciója a rendőrség szemszögéből elsősorban az volt, hogy a rendőri vezetők rendre bizonyítsák a szervezetük nélkülözhetetlenségéről kialakult képet a szocialista államban. A társadalmi terek nyilvános ellenőrzésének fontosságát bizonygató rendőri jelentések többnyire olyan társadalmi csoportok közti konfliktusokra utaltak, amelyek a közterek társadalmi felosztása miatt viszonylag zökkenőmentesen zajlottak. Az állami erőforrások újraelosztásakor a rendőrségnek rendszeresen meg kellett indokolnia, hogy mi célból ellenőrzi oly buzgón a köz- és magántereket. A rendőri jelentések elbeszélésmódjához hozzátartozott, hogy korszaktól függően újabb és újabb ellenségekkel népesítsék be a város külön-

46 Uo. 213.

47 Ferge Zsuzsa: Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Kávé Kiadó, Budapest, 1998, 118. o.

48 A deviáns viselkedésről és a csövesekről folytatott viták közül például A hetvenes évek kultúrája. Tanácskozás a Fiatal Művészek Klubjában. 1980. április 10–12. Dokumentumválogatás. Budapest, 2002, 149–199. o. A „csöveskérdés” társadalmi megalkotásáról Horváth Sándor: Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009, 164–165. o.

böző tereit, harcolva a rendőrségi költségvetést meghatározó felettes szervek és az 1956 után az ismét legitimmé váló rendőrségi hírek révén a közfigyelemért. A kolduskérdés rendészeti kérdésként kezelése a szocialista korszakban hozzásegítette a rendőrséget ahhoz, hogy nagyobb állami támogatásban részesüljön.